

УДК 2–84 + 322

Sitarz Mirosław

*Ks. dr hab., professor KUL,
Katedra Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego,
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II,
Lublin, Polska,
mpsitarz@kul.pl*

ZADANIA KOŚCIOŁA I PAŃSTWA W SŁUŻBIE CZŁOWIEKOWI. WYBRANE ZAGADNIENIA

Kościół to rzeczywistość Bosko-ludzka, do której należą wszyscy ochrzczeni. Kościół jest społecznością religijną, której głównym celem i najwyższym prawem jest zbawienie dusz, zgodnie z zasadą *Salus animarum suprema semper lex esse debet*. Państwo jest społecznością naturalną, którą tworzą ludzie dla zaspokojenia potrzeb doczesnych. Człowiek dla pełnego rozwoju potrzebuje tych dwóch społeczności. W artykule zostanie podjęta próba odpowiedzi na następujące pytania: czym różni się posłannictwo Kościoła od zadań państwa? Główne metody badań – metody porównywania i analizy. Relacje między Kościołem i państwem zawsze były i są delikatne oraz skomplikowane. Przez system relacji między Kościołem – w szerszym znaczeniu związkiem wyznaniowym – a państwem należy rozumieć również zespół norm prawnych obowiązujących w określonym przedziale czasowym regulujących wzajemne stosunki między społecznością religijną a polityczną. System relacji Kościół – państwo to określony zespół założeń doktrynalnych lub ideologicznych, a także sposób ich realizacji w życiu społeczno-politycznym, jakimi kieruje się Kościół wobec państwa oraz państwo wobec Kościoła. W historii stosunków między Kościołem i państwem występowały różne formy ich wzajemnych relacji, wśród których można wyróżnić dwa główne systemy: 1) system powiązania (monizm religijno-polityczny, cesaropapizm, papocezaryzm, jurysdykcjonalizm) oraz 2) system rozdziału Kościoła od państwa (model amerykański, francuski, niemiecki – odnoszący się do państw demokratycznych oraz model sowiecki – związany z reżimem totalitarnym).

Słowa kluczowe: państwo, Kościół, wzajemne relacje, Sobór Watykański II.

Сітарц Мірослав, доктор габілітований, професор, кафедра громадського та конституційного права Церкви, Люблінський католицький університет Іоанна Павла II, Люблін, Польща

Zавдання Церкви і держави на службі людини. Вибрані питання

Церква – це божественно-людська реальність, до якої належать усі охрещені. Церква є релігійною громадою, головною метою якої є найвищий закон – спасіння душ згідно з принципом *Salus animarum suprema semper lex esse*

debet. Держава – це природне співтовариство, створене людьми для задоволення тимчасових потреб. Людям потрібні ці дві громади для повного розвитку. Метою статті є розгляд питання щодо різниці між місією Церкви та завданнями держави. Головні методи дослідження – методи порівняння та аналізу. Відносини між Церквою та державою завжди були делікатними та складними. Система відносин між Церквою – релігійними відносинами у ширшому значенні – і державою також слід розуміти як сукупність правових норм, що діють у певний тимчасовий інтервал, що регулює взаємовідносини між релігійно-політичною спільнотою. Церковно-державна система відносин – це певний набір доктринальних або ідеологічних припущень, а також спосіб їх реалізації в суспільно-політичному житті Церкви щодо держави та держави щодо Церкви. В історії відносин між Церквою та державою існували різноманітні форми їх взаємовідносин, серед яких можна виділити дві основні системи: 1) систему зв'язку (релігійний і політичний монізм, цезаропапізм, папоцезарізм, юрисдикціоналізм); 2) система поділу церкви і держави (американська модель, французька, німецька – посилаючись на демократичні держави та радянську модель – пов'язані з тоталітарним режимом).

Ключові слова: держава, Церква, взаємовідносини, другий Ватиканський Собор.

Sitarz Mirosław, Ks. dr hab., professor, Department of Ecclesiastical Public and Constitutional Law, John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, Poland

The tasks of the Church and the State in the service of man. Selected issues

The Church is a Divine-human reality to which belong all baptized people. The Church is a religious community with the main purpose and the supreme law to be souls salvation, according to the principle: *Salus animarum suprema semper lex esse debet*. The state is a natural community created by people to satisfy their simple needs. A man needs these two communities for his full development. The purpose of the article is to consider the question of the difference between the mission of the Church and the tasks of the State. The main methods of the research are comparison and analysis. The relationship between the Church and the state has always been delicate and complex. The system of relations between the Church – religious relations in the broadest sense – and the state should also be understood as a set of legal norms that operate at a certain time interval regulating the relationship between a religious and a political community. The Church-State system of relations is a certain set of doctrinal or ideological assumptions, as well as a way of their implementation in the political and social life of the Church in relation to the State and the State in relation to the Church. In the history of relations between the Church and the State, there existed various forms of their relationship, with the two main systems to be distinguished among: 1) the system of communication (religious and political monism,

cesaropapism, papoesezrizm, jurisdictionalism), and 2) the system of the Church separation from the State (American model, French, German – referring to democratic states and the Soviet model – are associated with the totalitarian regime).

Key words: State, Church, mutual relations, Second Vatican Council.

*Ситарц Мирослав, доктор габілітований, професор, кафедра
общественного и конституционного права Церкви, Люблинский католический
университет Иоанна Павла II, Люблин, Польша*

Задача Церкви и государства на службе человека. Избранные вопросы

Церковь – это божественно-человеческое реальность, в которую входят все крещеные. Церковь является религиозной общиной, главная цель которой заключается в высшем законе – спасение душ в соответствии с принципом *Salus animarum suprema semper lex esse debet*. Государство – это естественное сообщество, созданное людьми для удовлетворения временных потребностей. Людям нужны эти две общины для полного развития. Целью статьи является рассмотрение вопроса о разнице между миссией Церкви и задачами государства. Главные методы исследования – методы сравнения и анализа. Отношения между Церковью и государством всегда были деликатными и сложными. Система отношений между Церковью – религиозными отношениями в более широком смысле – и государством также следует понимать как совокупность правовых норм, действующих в определенный временной интервал, регулирующего взаимоотношения между религиозно-политическим сообществом. Церковно-государственная система отношений – это определенный набор доктринальных или идеологических предположений, а также способ их реализации в общественно-политической жизни Церкви по отношению к государству и государства по отношению к Церкви. В истории отношений между Церковью и государством существовали различные формы их взаимоотношений, среди которых можно выделить две основные системы: 1) система связи (религиозный и политический монизм, цезаропапизм, папоцезаризма, юрисдикционализм); 2) система разделения церкви и государства (американская модель, французская, немецкая – ссылаясь на демократические государства и советскую модель – связанные с тоталитарным режимом).

Ключевые слова: государство, Церковь, взаимоотношения, второй Ватиканский Собор.

Zadania Kościoła i państwa, będącymi społecznościami odmiennej natury, są ukierunkowane na służbę człowiekowi, który jest jednocześnie istotą religijną i obywatelem państwa. Dlatego też w artykule zostanie podjęta próba odpowiedzi na następujące pytania: czym różni się posłannictwo Kościoła od zadań państwa? Jakie są podstawy teologiczne i prawne wzajemnych relacji społeczności państwowej i

religijnej? Jaki jest cel tych relacji? Jakie systemy relacji Kościół – państwo ukształtowały się na przestrzeni lat?

Zadania Kościoła. Kościół jest społecznością religijną założoną przez Jezusa Chrystusa. Zgodnie z *Katechizmem Kościoła Katolickiego*, „«Odwieczny Ojciec, najzupełniej wolnym i tajemniczym zamysłem swej mądrości i dobroci, stworzył cały świat, postanowił podnieść ludzi do uczestnictwa w życiu Bożym», do którego powołuje wszystkich ludzi w swoim Synu: «Wierzących w Chrystusa postanowił zwołać w Kościół święty». Ta «rodzina Boża» konstituje się i urzeczywistnia stopniowo w ciągu kolejnych etapów historii ludzkiej, według postanowień Ojca: Kościół więc «zapowiedziany w figurach już od początku świata, cudownie przygotowany w historii narodu izraelskiego i w Starym Przymierzu, założony ‘w czasach ostatecznych’, został ukazany przez wylanie Ducha, a osiągnie swoje wypełnienie w chwale na końcu wieków»” (nr 759). Kościół jest rzeczywistością bosko-ludzką, wspólnotą ochrzczonych oraz społecznością wyposażoną w organy hierarchiczne. Kościół – chociaż powołany przez Chrystusa do pełnienia zbawczej misji w świecie – jednocześnie jest autonomiczny, ale wiąże się ze społecznością państwową [11, s. 23].

Zgodnie z zasadą wyrażoną przez ustawodawcę w kan. 1752 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., głównym celem i najwyższym prawem Kościoła zawsze powinno być zbawienie dusz (łac. *Salus animarum suprema semper lex esse debet*). Papież Jan XXIII w encykliceo współczesnych przemianach społecznych w świetle nauki chrześcijańskiej *Mater et Magistra*, wskazał na dwa zadania powierzone przez Chrystusa Kościołowi: „by Mu rodził dzieci oraz by je nauczał i rządził nimi, otaczając macierzystą troską życie jednostek i narodów” (nr. 1). Biskup Rzymu wskazał na zadania Kościoła względem spraw duchowych i doczesnych: „I choć zadaniem Kościoła św. jest przede wszystkim prowadzenie dusz do świętości i zapewnienie im uczestnictwa w dobrach niebiańskich, to jednak troszczy się on także o potrzeby codziennego życia ludzi: nie tylko o ich utrzymanie i warunki bytu, lecz również o dobrobyt i powodzenie w różnych dziedzinach, zgodnie z wymaganiami historycznego rozwoju” (nr 3). Każdy człowiek dąży do podwójnego celu, tj. doskonałości doczesnej i ostatecznej. Dlatego też Kościół spełnia określone zadania zarówno w służbie zbawczej, jak i służbie doczesnej osoby ludzkiej. Ponadto, Kościół spełnia zadania własne i zastępcze. Zadania własne mają charakter uniwersalny i są jednakowe wobec wszystkich, ponieważ wynikają wprost z posłannictwa Kościoła i jego zbawczej misji. Do zadań tych należą przede wszystkim nauczanie prawd wiary i moralności oraz uswięcanie ludzi. Zadania zastępcze wynikają z faktu zakorzenienia Kościoła w życiu poszczególnego Narodu i mają służyć dobru wspólnemu [11, s. 24]. Zgodnie z nauczaniem soborowym dotyczącym zagadnienia Kościoła w świecie współczesnym zawartym w *Gaudium et spes*, „To wzajemne przenikanie społeczności ziemskiej i niebieskiej można pojąć jedynie za pomocą wiary [...]. Kościół, dążąc do osiągnięcia swojego zbawczego celu, nie tylko daje człowiekowi udział w życiu

Bożym, lecz także światłość, która z tego Bożego życia promieniuje, rozlewa na cały świat, szczególnie poprzez to, co uzdrawia i podnosi godność osoby ludzkiej, wzmacnia więzi społeczeństwa ludzkiego i napęlnia głębszym sensem i znaczeniem ludzką działalność. Dlatego też Kościół wierzy, że za pośrednictwem swoich poszczególnych członków i całej wspólnoty może wnieść duży wkład w uczynienie rodziny ludzkiej i jej historii bardziej ludzkimi” (nr. 40).

Posłannictwo Kościoła ma charakter uniwersalny, ponieważ został posłany do całego świata, do wszystkich ludzi. Stefan Kardynał Wyszyński mówi: „Ludzie zdecydowanie walczą dziś o szacunek, wolność swobodę przekonań, wypowiedzania swych opinii i sądów, swobodę układania sobie życia w sposób rozumny i wolny, zgodnie z posłannictwem człowieka. Skąd to wszystko pochodzi? Czy nie z Ewangelii? Czy nie z tego, że Kościół nieustannie Wam mówi o wysokiej godności dzieci Bożych?” [14, s. 100–101]. Kościół uczy prawdziwego człowieczeństwa, ofiarując „szkołę szacunku dla człowieka” [8, s. 177].

Kościół, jako społeczność religijna założona przez Jezusa Chrystusa, bezpośrednio pochodzi od Boga. Służy człowiekowi przede wszystkim poprzez prowadzenie do celu nadprzyrodzonego. Podstawowym i ostatecznym celem działań Kościoła, a także Jego miejsca w świecie i stosunku do państwa jest to, co zawiera się w pojęciu tajemnicy Kościoła. Dla osób niewierzących, obecność Kościoła to obecność „instytucji”, natomiast dla wierzących obecność Kościoła oznacza obecność łaski zbawienia. Dlatego też wzajemne relacje między społecznością religijną a społecznością państwową zawsze należy rozpatrywać przez pryzmat historiozbawczego usytuowania Kościoła [12, s. 11].

Zadania państwa. Papież Leon XIII w encyklice *Immortale Dei* o państwie stwierdził: „że początek władzy państwowej jest od Boga, a nie od ludu, że nie godzi się ani pojedynczym ludziom, ani państwowym obowiązków religijnych mieć za nic, albo różnym wyznaniom jednakową okazywać życzliwość, że nieograniczone prawo myślenia i objawienia swych zdań nie należy do praw obywatelskich, i nie zalicza się do rzeczy zasługujących na względy i poparcie. [...] że Kościół jest społecznością nie mniej jak państwo co do rodzaju i praw swych doskonałą, a naczelnicy państwa źle czynią, kiedy usiłują z Kościoła zrobić sobie sługę, albo kiedy mu odbierają we własnej jego sferze swobodę działania lub w czymkolwiek prawom od Chrystusa mu danym uwłaczają; że w końcu w sprawach, do obu władz należących, naturze rzeczy i zamiarom Bożym odpowiada, nie rozejście się obu władz, a tym mniej ich spór, ale zgoda, stosunkowi pierwiastków, z których obie społeczności pochodzą, odpowiadająca” (nr. 35). Państwo jest społecznością naturalną, którą tworzą ludzie dla zaspokojenia potrzeb doczesnych. Pośrednio pochodzi od Boga i jest konsekwencją społecznej natury człowieka (Rz 13, 1–2; 1P 2, 13–17). Zgodnie z definicją określoną przez papieża Leona XIII w encyklice *Rerum novarum*, państwo „odpowiada prawom rozumu i natury, i świadectwom Boskiej mądrości” (nr. 25). Państwo ma określone zadania służebne względem człowieka oraz Narodu. Posłannictwem państwa jest

dobro wspólne, które – zgodnie z nauczaniem papieża Jana XXIII w encyklice *Mater et Magistra* – „obejmuje całokształt takich warunków życia społecznego, w jakich ludzie mogą pełniej i szybciej osiągnąć swą własną doskonałość” (nr 66). Nawiązali do tego Ojcowie soborowi w konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes*: „Ludzie, rodziny i różne grupy, składające się na wspólnotę obywatelską, są świadomi, że sami nie zdołają urządzić w pełni ludzkiego życia i rozumieją konieczność stworzenia szerszej wspólnoty, w której wszyscy pracowaliby codziennie w celu coraz lepszego osiągnięcia dobra wspólnego. Dlatego tworzą wspólnotę polityczną zróżnicowaną w swych formach. Wspólnota polityczna istnieje zatem ze względu na dobro wspólne, w którym uzyskuje pełne usprawiedliwienie i znaczenie i z którego czerpie pierwotne, właściwe sobie prawo” (nr. 74). Podstawowym celem społeczności państwowej i kościelnej jest służba człowiekowi. Konferencja Episkopatu Polski w liście pasterskim z 1949 r. wskazując ciężkie położenie Kościoła stwierdziła: „Podział terenu pracy i środków działania Kościoła i państwa nie jest jednak rozdziałem. Obydwie bowiem społeczności schodzą się w człowieku, któremu obie służą. Obydwie mogą zgodnie prowadzić człowieka, do podwójnego celu jego – doczesnej czy ostatecznej doskonałości. Właśnie ten dwojaki cel człowieka wymaga uzgodnionego działania, by nie tworzyć przykrego rozdwójenia w życiu ludzi, by nie przeciwstawiać w nich ludzkiego Bożemu. Od tysiąca blisko lat Kościół zdobył sobie wielkie znaczenie w społeczeństwie. A wpływów swoich nigdy nie używał na szkodę Polski. Dotąd są one przez ogromną większość uznane i uszanowane”.

Relacje między społecznością religijną a społecznością państwową. Relacje między Kościołem i państwem zawsze były i są delikatne oraz skomplikowane. O złożoności tego zagadnienia może świadczyć fakt, że w czasie pogłębiania i rozwijania współczesnej doktryny o Kościele i państwie przez Ojców Soboru Watykańskiego II, Komisje soborowe – przygotowując konstytucję duszpasterską o Kościele w świecie współczesnym, *Gaudium et spes* – opracowały 17 schematów jej numeru 76 [5, s. 11], zgodnie z którym: „Jest sprawą wielkiej wagi, zwłaszcza tam, gdzie chodzi o społeczeństwo pluralistyczne, aby następowała prawidłowa ocena relacji pomiędzy wspólnotą polityczną a Kościołem i aby dokonywane było jasne rozróżnienie pomiędzy tym, co chrześcijaństwo, czy to indywidualnie, czy stowarzyszeni, kierując się chrześcijańskim sumieniem, czynią we własnym imieniu jako obywatele, a tym, co czynią w imieniu Kościoła wraz ze swoimi pasterzami [...]. Wspólnota polityczna i Kościół są, każde na własnym terenie, od siebie niezależne i autonomiczne. Jednak i wspólnota polityczna, i Kościół, choć z różnego tytułu służą osobistemu i społecznemu powołaniu tych samych ludzi. Służbę te będą mogli pełnić dla dobra wszystkich tym skuteczniej, im lepiej prowadzić będą ze sobą zdrową współpracę, uwzględniając także okoliczności miejsca i czasu. Człowiek bowiem nie jest ograniczony do samego tylko porządku doczesnego, ale żyjąc w historii ludzkiej, integralnie zachowuje swoje powołanie do życia wiecznego [...]. Sprawy doczesne i to, co w obecnym położeniu człowieka wykracza poza ten świat, ściśle łączą się ze

sobą i sam Kościół posługuje się rzeczami doczesnymi, na ile wymaga tego jego posłannictwo” [szerzej zob. 9, s. 85–202].

Człowiek, który jest istotą religijną, a jednocześnie obywatelem danego państwa, dla pełnego rozwoju w płaszczyźnie zarówno duchowej, jak i doczesnej potrzebuje zarówno społeczności religijnej, jaki państwowej. Potrzeba ich harmonijnej współpracy wynikająca z wspólnego pochodzenia od Boga oraz służby człowiekowi, determinuje konieczność wyjaśnienia, co należy rozumieć pod pojęciem „system relacji Kościół – państwo”. System relacji Kościół – państwo to określony zespół założeń doktrynalnych lub ideologicznych, a także sposób ich realizacji w życiu społeczno-politycznym, jakimi kieruje się Kościół wobec państwa oraz państwo wobec Kościoła [8, s. 11]. Przez system relacji między Kościołem – w szerszym znaczeniu związkiem wyznaniowym – a państwem należy rozumieć również zespół norm prawnych obowiązujących w określonym przedziale czasowym regulujących wzajemne stosunki między społecznością religijną a polityczną.

W historii stosunków między Kościołem i państwem występowały różne formy wzajemnego powiązania tych społeczności. Również na temat tych powiązań wyrażano w ciągu wieków wiele poglądów [10, s. 206]. Uwarunkowania historyczne, warunki socjologiczne, a także założenia teologiczne, ideologiczne i filozoficzne wymuszały kolejne regulacje oraz zmiany w życiu politycznym i społecznym w zależności od okoliczności miejsca i czasu. W historii stosunku Kościoła do państwa J. Sawicki wyszczególnił i szczegółowo opisał 10 okresów: 1) okres prześladowania (I w. – 313 r.); 2) chrześcijaństwo jako związek religijny o charakterze publiczno-prawnym (313 r. – 476 r.); 3) stan Kościoła w państwach germańskich do monarchii Karola Wielkiego (476 r. – poł. XVIII w.); 4) stan Kościoła w państwie Karolingów (poł. VIII w. – pocz. X w.); 5) przewaga władzy świeckiej i upadek papieżstwa (X–XI w.); 6) zwycięstwo Kościoła nad państwem, tj. epoka hierokratyczna (XI–XIV w.); 7) upadek światowego stanowiska papieża (pocz. XIV w. – pocz. XVI w.); 8) reformacja i wojny religijne; rozwój władzy księstw terytorialnych (pocz. XVI w. – 1648 r.); 9) rozwój absolutyzmu państwowego; dążenie do podporządkowania Kościoła pod władzę państwową (1648–1789); 10) upadek absolutyzmu; konstytucjonalizm; spirytualizacja prawa kościelnego; era konkordatowa (1789 r. – do dziś) [7, s. 14–178]. W ciągu wieków powstały różne teorie wyjaśniające relacje Kościół – państwo, określane również jako „teorie katolickie i niekatolickie o prawnym stosunku Kościoła do państwa” [11, s. 114], do których przede wszystkim zaliczano następujące: 1) *systemapoteestatisdirectae in temporalia* (system bezpośredniej władzy Kościoła nad państwem, zgodnie z którym cała władza publiczna, duchowa i świecka, pochodzi od Boga); 2) *systemapoteestatisdirectivae* (Kościół ma uprawnienie i obowiązek interpretować prawo z punktu widzenia jego moralności, a przez to wpływać na wiernych); 3) *systemapoteestatisindirectae* (system władzy pośredniej, według którego Kościół w sprawach świeckich nie ma żadnej władzy, ale ze względów natury moralnej, może rozstrzygać kwestie sporne);

4) *systemahegemoniae status* (system zależności Kościoła od państwa zakładający nadrzędność państwa w stosunku do Kościoła); 5) *systemaseparationis* (system rozdziału Kościoła od państwa, zgodnie z którym religia jest sprawą prywatną obywatela); 6) *systemacoordinationis* (system koordynacji, na podstawie którego Kościół i państwo to dwa równorzędne i niezależne od siebie podmioty) [10, s. 208–214; 11, s. 114–117; 14, s. 43–53]. Zmienność tych relacji trafnie określił Hugo Rahner (1900–1968) – teolog i historyk Kościoła – stwierdzając: „Dwa tysiące lat historii, które upłynęły od powstania Kościoła, ukazały nam wszystkie możliwości tego realizującego się w walce sporu. Od czasów apostołów aż do dnia dzisiejszego Kościół staje przed «namiestnikami i królami» i walczy o wolność tego, co jest z tamtego świata. Sam też niekiedy znajdował się w niebezpieczeństwie, że zajmie miejsce «namiestników i królów» względem narodów: w okresie starożytnym poczynając od Konstantyna, który chciał być «równym apostołom» i «biskupem w sprawach zewnętrznych» aż do okresu Justyniana i wszystkich jego despotycznych następców na tronie bizantyjskim, na rzecz których Kościół wschodni nazbyt ochoczo wyrzekł się swoich praw; w średniowieczu, gdy Kościół wyszedłszy zwycięsko ze śmiertelnej walki z cesarzami, sądził przez moment, że «dwa miecze» – władza duchowa i państwowo-polityczna – należą jedynie do jego kompetencji i stoją do jego wyłącznej i bezspornej dyspozycji” [6, s. 8].

W kształtowaniu się systemów relacji Kościół-państwo, zarówno w świadomości Kościoła i jego misji w świecie, jak i w koncepcji państwa następowały zmiany w postrzeganiu i rozumieniu tych systemów [13, s. 11]. W ewolucji systemów relacji między Kościołem i państwem można wyróżnić dwa zasadnicze systemy: 1) system powiązania (monizm religijno-polityczny, cesaropapizm, papocezaryzm, jurysdykcjonalizm) oraz 2) system rozdziału Kościoła od państwa (model amerykański, francuski, niemiecki – odnoszący się do państw demokratycznych oraz model sowiecki – związany z reżimem totalitarnym). W doktrynie prawa wyznaniowego wskazuje się również na system wzajemnej niezależności państwa i Kościoła, który zakłada zarówno rozdział Kościoła od państwa, jak i państwa od Kościoła, tj. model amerykański (separacja czysta) i niemiecki (separacja skoordynowana) [12, s. 12, 19–21]. Natomiast całkowicie odmiennym od systemu powiązania i systemu rozdziału Kościoła od państwa był proklamowany przez Jezusa Chrystusa dualizm religijno-polityczny, do którego nawiązał papież Gelazy I (410–496) formułując zasadę wzajemnej niezależności porządku kościelnego i państwowego.

Powyższa analiza posłannictwa Kościoła i państwa oraz ich wzajemnych relacji uprawnia do wyciągnięcia następujących **wniosków**:

1. Kościół to rzeczywistość Bosko-ludzka, do której w sposób wolny należą wszyscy ochrzczeni. Państwo to grupa sformalizowana oparta na zasadach prawa naturalnego.

2. Z racji tego, iż zarówno do państwa, jak i Kościoła należą ci sami ludzie, którzy do pełnego rozwoju w płaszczyźnie duchowej i doczesnej potrzebują społeczności religijnej i państwowej, podmioty te zobowiązane są do służby człowiekowi.

3. W historii stosunków między Kościołem i państwem występowały różne formy ich wzajemnych relacji, wśród których można wyróżnić dwa główne systemy: 1) system powiązania (monizm religijno-polityczny, cesaropapizm, papocezaryzm, jurysdykcjonalizm) oraz 2) system rozdziału Kościoła od państwa (model amerykański, francuski, niemiecki – odnoszący się do państw demokratycznych oraz model sowiecki – związany z reżimem totalitarnym).

Bibliografia:

1. Bączkiewicz F., Baron J., Stawinoga W., *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. I, wyd. 3, Wydawnictwo Diecezjalne św. Krzyża w Opolu, Opole 1957.

2. Grabowski I., *Prawo kanoniczne*, wyd. 4, Nakładem Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1948.

3. Krukowski J., *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013.

4. Mezglewski A., *Systemy relacji państwo-kościół w ujęciu historycznym*, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisław, *Prawo wyznaniowe*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2006, s. 11–21.

5. *Od Redaktorów*, w: *Kościelne Prawo Publiczne. Wybór źródeł*, red. M. Sitarz, M. Grochowina, M. Lewicka, A. Romanko, P. Wierzbicki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 11–12.

6. Rahner H., *Kościół i państwo we wczesnym chrześcijaństwie*, przeł. M. Radożycka [komentarz autora], J. Radożycki [teksty greckie i łacińskie], Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1986.

7. Sawicki J., *Historia stosunku Kościoła do państwa*, Nakładem Akademii Spółdzielni Wydawniczej z odp. udz. w Warszawie, Wydawnictwo IV, Warszawa 1947.

8. Sitarz M., *Posłannictwo Kościoła wobec Narodu w ujęciu Prymasa Polski Stefana Kardynała Wyszyńskiego*, w: *Kościół a Naród i Państwo w perspektywie 1050. rocznicy Chrztu Polski. Historia i terażniejszość*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Dosz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2017, s. 161–194.

9. Sitarz M., *Relations between Church and State in „Gaudium et Spes”*, „Philosophy and Canon Law” t. 2 (2016), s. 185–202.

10. Sitarz M., *Teologiczne i prawne podstawy relacji Kościół-państwo*, w: *Актуальні проблеми країнознавчої науки. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Луцьк, 15–16 листопада 2016 р.)*, red. W. Łażnik, Вежа-Друк, Луцьк 2016, s. 206–211.

11. Sitarz M., *Zadania Kościoła względem Narodu w nauczaniu Prymasa Wyszyńskiego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 12 (2002), z. 2, s. 21–36.

12. Sobański R., *Problem stosunku Kościół-państwo w teorii i w praktyce*, „Prawo Kanoniczne” 35 (1992), nr 3–4, s. 9–23.

13. Szoltysik P., *Wzajemne relacje między Kościołem a państwem w nauczaniu społecznym Kościoła*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2004.

14. Wyszyński S., *Co Kościół daje Narodowi na nowe wiary tysiąclecie. Słowa Prymasa Polski podczas głównej uroczystości milenijnej diecezji podlaskiej, Siedlce, katedra, 18 września Roku Milenijnego 1966*, w: *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski. Dzieła zebrane. Tom XVIII wrzesień-grudzień 1966*, red. I. Czarcińska, B. Mackiewicz, A. Rastawicka, Wydawnictwo Im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego Soli Deo, Warszawa-Częstochowa 2016, s. 97–105.

© Sitarz M., 2018